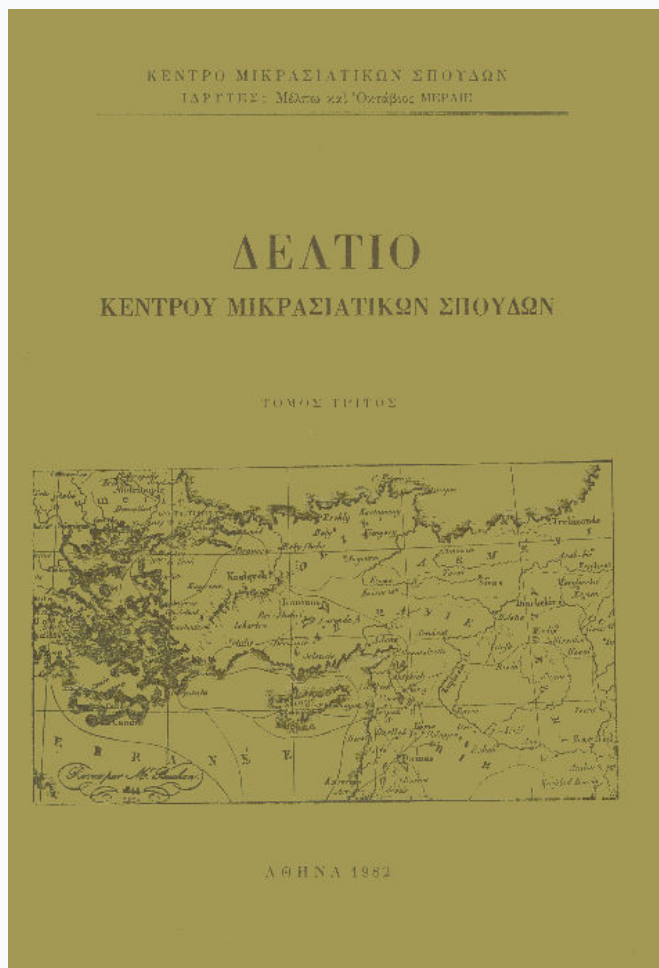


Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 3 (1982)



Οι Μπέκταση δερβίσηδες: Μερικές πτυχές συνύπαρξης μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων στη Μικρά Ασία 1826-1922

Κατερίνα Α. Μπούρα

doi: [10.12681/deltiokms.283](https://doi.org/10.12681/deltiokms.283)

Copyright © 2015, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπούρα Κ. Α. (1982). Οι Μπέκταση δερβίσηδες: Μερικές πτυχές συνύπαρξης μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων στη Μικρά Ασία 1826-1922. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 3, 185-194.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.283>

ΟΙ ΜΠΕΚΤΑΣΗ ΔΕΡΒΙΣΗΔΕΣ: ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΤΥΧΕΣ ΣΥΝΥΠΑΡΞΗΣ ΜΕΤΑΞΥ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΩΝ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ 1826 - 1922*

Ἀνάμεσα στὰ δερβισικά¹ τάγματα πού ἄσκησαν σημαντική ἐπιρροή στὴ ζωὴ πολυάριθμων πληθυσμῶν στὴ Μικρὰ Ἀσία, οἱ Μπεκτασήδες κατέχουν σίγουρα μοναδική θέση. Ὅχι μόνο διότι συγκέντρωναν μεγάλο ἀριθμὸ ὁπαδῶν ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ διαδραμάτισαν σημαντικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ τῆς περιοχῆς.

Ἰδρυτὴς τοῦ μπεκτασικοῦ τάγματος ὑπῆρξε ὁ Χατζῆ Μπεκτὰς Βελῆ ἀπὸ τὸ Τουρκεστάν, ἅγιος τῆς Ἀνατολῆς τοῦ 13ου αἰώνα². Σύμφωνα μετὰ τὴν παράδοση, ὁ Χατζῆ Μπεκτὰς, ἀφοῦ γύρισε τὶς ἐπαρχίες τῆς Ἀνατολῆς ἐγκαταστάθηκε στὸ Καρά-χογιούκ, στὰ περίχωρα τῆς Κῆρ-Σεχίρ, πού μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἁγίου πῆρε τὸ ὄνομά του (Χατζῆ Μπεκτὰς Κιοῦ). Προτοῦ πεθάνει ὄρισε τοὺς ἀποστόλους του τοὺς ὁποίους ἔστειλε πρὸς διαφορετικὰ κατευθύνσεις γιὰ νὰ διαδώσουν καὶ νὰ συνεχίσουν τὴν διδασκαλία του.

Ἀν καὶ ὁ Χατζῆ Μπεκτὰς ὑπῆρξε ὁ ἰδρυτὴς τοῦ τάγματος τὴν τελικὴ του

*Τὸ 1826 οἱ Μπεκτασήδες διώχθηκαν ἀπὸ τὸν Σουλτάνο Μαχμούτ Β' καὶ τὸ τάγμα ὑπέστη σοβαρὴ καταστροφή. Στὰ μέσα ὅμως τοῦ 19ου αἰώνα εἶχε ἀποκατασταθεῖ καὶ ἀναδιοργανωθεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ. Ἡ περίοδος 1826 - 1925, ὅταν ὅλα τὰ δερβισικά τάγματα καταργήθηκαν στὴν Τουρκικὴ Δημοκρατία, ἀποτελεῖ τὴν γ' περίοδο τῆς ἱστορίας τοῦ τάγματος. Βλ. τὸ σημαντικὸ ἔργο τοῦ J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, Λονδίνο, 1965. (Τὸ ἔργο ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1937) σ. 78 - 85. Ἡ ἡμερομηνία 1922 πού χρησιμοποιοῦνται στὸν τίτλο ὀριοθετεῖ τὴν περίοδο ὅσον ἀφορᾷ στὶς σχέσεις τῶν δύο λαῶν μέχρι τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφή.

1. Γιὰ τὰ δερβισικά τάγματα στὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία βλ. Β. Μιρμειρόγλου, *Οἱ Δερβίσηδες*, Ἀθήνα 1940. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ βιβλίου ἀναφέρεται στὸ τάγμα τῶν Μπεκτασήδων. Τὸ βιβλίο τοῦτο τοῦ Μιρμειρόγλου εἶναι, μέχρι σήμερα, τὸ μοναδικὸ ἔργο πού ἔχει γραφεῖ γιὰ τοὺς δερβίσηδες στὰ ἑλληνικά.

Τὸ βιβλίο τοῦ J. P. Brown, *The Dervishes or Oriental Spiritualism* πού γράφτηκε τὸ 1869 καὶ συμπληρώθηκε τὸ 1927 ἀπὸ τὸν H. A. Rose παραμένει ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ἔργα πού ἔχουν ἐκδοθεῖ γιὰ τοὺς δερβίσηδες. Τὸ ἔργο τοῦ Brown ἐπανεκδόθηκε τὸ 1968. Σχετικὰ μετὰ τὴν ἐξέλιξη καὶ τὸ ρόλο τῶν μυστικιστικῶν ταγμάτων στὸν κόσμον τοῦ Ἰσλάμ, βλ. ἐπίσης J. S. Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, Λονδίνο 1973.

2. Γιὰ τὶς μυθικὲς περιγραφὰς καὶ τὶς ἱστορικὲς μαρτυρίες σχετικὰ μετὰ τὴ ζωὴ τοῦ Χατζῆ Μπεκτὰς Βελῆ βλ. Birge, ὁ.π., σ. 33 - 51.

μορφή έδωσε ο Μπαλήμ Σουλτάν, ο «δεύτερος "Άγιος", δύο γενιές περίπου νεώτερος από τον Χατζή Μπεκτάς, σύμφωνα με την παράδοση. Ο Μπαλήμ Σουλτάν θεωρείται ο προστάτης των μοναχών του τάγματος. Οι άγαμοι αυτοί μοναχοί αποτελούσαν την ιεραρχία της μπεκτασιικής οργανώσεως. Οι υπόλοιποι όπαδοί του τάγματος που καλούνταν μουχίμπ (δηλ. φίλοι), αποτελούσαν τὰ μέλη τὰ όποία συναθροίζονταν και έξασκούσαν την λατρεία τους στον πλησιέστερο μπεκτασικό τεκέ όπου κατοικούσαν οι πνευματικοί ήγέτες της θρησκευτικής τούτης κοινότητας. Ο τεκές συχνά περιείχε τον τάφο κάποιου αγίου του τάγματος (συνήθως του ιδρυτή του τεκέ) και ένα δωμάτιο (μεϊντάν ή ίμπαντέν χανέ) για τις θρησκευτικές τελετές. Το τάγμα διοικείτο από τον Τσελεμπή που θεωρείτο διάδοχος του Χατζή Μπεκτάς και 'de jure' άρχηγός του τάγματος. Η θέση του υπήρξε κληρονομική στο 18ο και 19ο αιώνα και ζούσε στο χωριό Χατζή Μπεκτάς έξω από τον κεντρικό τεκέ. Το δικαίωμα αυτής της διαδοχής άμφισβητούσε ή ομάδα του Ντεντέ-μπαμπά, (άποστολικού) διαδόχου του Χατζή Μπεκτάς. Γνωστός και ως 'Αχή-Ντεντέ³ έμενε μέσα στον κεντρικό τεκέ και θεωρείτο άρχηγός των μοναχών του τάγματος.

Φυλετικές ομάδες της Μικράς 'Ασίας όπως οι Κηζηλμπάσσηδες, Ταχτατζήδες και Τσεπινήδες, συνδέονταν με το τάγμα των Μπεκτασήδων σ' ό,τι άφορούσε στη θρησκευτική παράδοση και τις τελετές, χωρίς όμως να συμμετέχουν στην άυστηρή όργάνωση του τάγματος⁴. Οι Μπεκτασήδες άφομοίωσαν επίσης μεγάλο μέρος από τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Μικράς 'Ασίας, και της 'Οθωμανικής αυτοκρατορίας γενικότερα, διευκολύνοντας συχνά τη μεταστροφή τους στο Μωαμεθανισμό⁵.

Τά Χριστιανικά χαρακτηριστικά που επέζησαν στο Μπεκτασισμό συχνά όδήγησαν στην ύπόθεση ότι οι Μπεκτασήδες ήταν Χριστιανοί που δέχονταν

3. Ο τίτλος του 'Αχή-ντεντέ υποδηλώνει τη σχέση των Μπεκτασήδων με την παράδοση των 'Αχήδων, οι συνεχειακές άδελφότητες των όποιων έπεδίωκαν την κοινωνική και οικονομική άλληλεγγύη μεταξύ των Τούρκων στους πρώτους χρόνους του 'Οθωμανικού κράτους στη Μικρά 'Ασία. Οι futuwwa, άδελφότητες των 'Αχήδων, ανέπτυξαν δραστηριότητα για την διάδοση του 'Ισλάμ στους λαούς της 'Ανατολής. Τά 'zaviye' (μοναστήρια των 'Αχήδων) υπήρξαν κέντρα θρησκευτικών άποστολών στην 'Ανατόλια. Σχετικά με τους 'Αχήδες βλ. P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Λονδίνο 1938, σ. 38 - 44. 'Επίσης Γ. Γ. 'Αρνάκη, *Οι Πρώτοι 'Οθωμανοί*, 'Αθήνα 1947, σ. 110 - 124, και Μιρμύρογλου, ό.π., σ. 86.

4. Τά κοινωνικά πάντως μέλη του τάγματος περιφρουρούσαν τους Μπεκτασήδες τούτους των χωριών της Μικράς 'Ασίας που είναι γνωστοί και σαν 'Αλεβήδες. Βλ. Doç. Dr. Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, Κωνσταντινούπολη 1977, σ. 52 - 3. 'Επίσης Brown, σ. 168 σημ. 1. Σχετικά με τη θρησκεία και τὰ έθιμα των «'Αλεβήδων των χωριών», Ταχτατζήδων, Τσεπινήδων και 'Επαλήδων βλ. επίσης Μιρμύρογλου, ό.π., σ. 131 - 137.

5. B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Λονδίνο 1968, σ. 406. 'Επίσης βλ. S. Vryonis Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization*, Berkeley 1971, σ. 371 - 381.

μόνο τὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικά τοῦ Ἰσλάμ⁶. Οἱ φυλὲς ποὺ βρίσκονταν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροή τους στὴ Μικρὰ Ἀσία καθὼς καὶ τὰ μέλη τοῦ τάγματος τιμοῦσαν ιδιαίτερα τοὺς Χριστιανούς ἐνῶ ἀποστρέφονταν τοὺς Σουννίτες Τούρκους⁷. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα ἀποκαλοῦσαν τὰ χωριά τους «gānur köy», δηλαδὴ χωριὰ τῶν ἀπίστων⁸.

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ποῖα εἶναι ἡ προέλευσή τους, στὴ Μπεκτασικὴ λατρεία παρατηροῦνται συνήθειες ποὺ μποροῦν νὰ παραλληλισθοῦν μὲ ἐκείνες τῆς Ἑλληγικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Τέτοιες εἶναι: τὸ βάπτισμα σὰν σημάδι καθαρισμοῦ ἀπὸ τὴν ἁμαρτία, ἡ παράλειψη τῆς περιτομῆς καὶ τήρηση κατὰ νόνα τῆς μονογαμίας. Τὸ dişkünülik τῶν Μπεκτασῶν θυμίζει τὸν ἀφορισμὸ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἐνῶ ἡ τελετὴ γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῶν νέων μελῶν (aynıcem), κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὁποίας ἐμοίραζαν κρασί, ψωμὶ καὶ τυρί, θυμίζει τὴν θεία Μετάληψη τῶν Ἀρτοτυριτῶν ἀπὸ τοὺς ὁποίους πιθανὸν νὰ τὴν κληρονόμησαν⁹. Τὰ ἁμαρτήματά τους ἐξομολογοῦνται στοὺς μπαμπάδες ἀπὸ τοὺς ὁποίους μποροῦν νὰ πάρουν ἄφεση καὶ οἱ γυναῖκες τους συμμετεῖχαν στὶς τελετὲς καὶ δὲν κάλυπταν τὸ πρόσωπό τους¹⁰. Ἡ Μπεκτασικὴ Τριάδα ποὺ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὸν Θεό, τὸν Μωάμεθ καὶ τὸν Ἀλῆ θυμίζει τὴν χριστιανικὴ μὲ διαφορετικὰ ὀνόματα, ἐνῶ οἱ Δώδεκα Ἰμάμηδες — τοὺς ὁποίους σέβονται καὶ τιμοῦν οἱ Σιίτες — συχνὰ συσχετίσθηκαν μὲ τοὺς Δώδεκα Ἀποστόλους¹¹. Οἱ τεκέδες, ἐξάλλου, ἐμοίαζαν μὲ μοναστήρια, ιδιαίτερα ὅσοι κατοί-

6. Στὸς «Μουσουλμανοφρονεῖς», ἐξωτερικὰ δηλαδὴ μόνο Μουσουλμάνους, κατέταξαν οἱ Τούρκοι συγγραφεῖς Χότζας Σεμσεδδίν (Hırafattan Hakikatta) καὶ Ἀρίφ Μπέης (Bazımiza Gelenler) τοὺς Μπεκτασῆδες καὶ τοὺς Κηζηλμπάσηδες. Βλ. Γ. Κ. Σκαλιέρη, *Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος*, Ἀθῆναι 1921, σ. 33 - 40. Ὁ Σκαλιέρης ὑποστήριξε ὅτι οἱ Μπεκτασῆδες ἀνῆκαν στὴν χριστιανικὴ αἵρεση τῶν Εὐνομιανῶν, «ὡς συνάγεται ἐκ τῆς τουρκικῆς λέξεως μπεκτάς ἥτις εὐνομον, ἴσον σημαίνει...» Γ. Κ. Σκαλιέρη, *Ἀσολοὶ καὶ Φυλαὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθῆναι 1922, σ. 156.

7. Οἱ ἑλλωτὲς τοῦ Μπεκτασισμοῦ εἶναι ὁπαδοὶ τοῦ δόγματος τῆς «ἀποστροφῆς καὶ τῆς φιλίας» (Tevellā - Teberra) βλ. Μιρμιρογλου, *δ.π.*, σ. 91.

8. «Τοὺς Μπεκτασῆδες τῆς Λυκίας τοὺς μισοῦν οἱ Τούρκοι ὡς μὴ γνησίους Μωαμεθανούς, ἀλλ' ἐν μέρει κρυφοὺς Χριστιανούς» ἀναφέρει ὁ Καθηγητὴς Κ. Ἀμαντος, *Ὁ Ἑλλητισμός τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθῆναι 1919, σ. 118.

9. R. Tschudi Bektashiiyya *ΕΠ*.

10. Ἡ συνήθεια νὰ μὴν καλύπτουν τὸ πρόσωπο οἱ γυναῖκες τῶν Μπεκτασῶν ἀν καὶ μοιάζει χριστιανικὴ ἐπιρροή εἶναι πιθανότερα κατάλοιπο προ-ἰσλαμικῆς τουρκικῆς παράδοσης. Ὁ Μαροκινὸς περιηγητὴς Ibn Battuta παρατήρησε μὲ ἐκπληξὴ ὅτι οἱ Τούρκισες τῶν χρόνων τοῦ Ὁσμάν καὶ τοῦ Ὁρχάν κυκλοφοροῦσαν ἀνάλυπτες καὶ παρעυρίσκονταν σὲ ἀντρικὲς συναναστροφές. βλ. Ἀρνάκη, *δ.π.*, σ. 106.

11. Γιὰ τὸν Μπεκτασισμόν σὲ σχέση μὲ τὸν Χριστιανισμό καὶ ἄλλα θρησκευτικὰ συστήματα βλ. Birge, *δ.π.*, σ. 210 - 218. Περὶ τῶν σχέσεων Χριστιανισμοῦ - Μπεκτασισμοῦ βλ. ἐπίσης G. Jacob, «Die Bektaschijie in Ihrem Verhältnis zu verwandten Erscheinungen»

κούνταν από τους άγαμους Μπεκτασήδες, όπου ο ρόλος του πνευματικού όδη-
γοϋ (mürşit) άντιστοιχοϋσε με εκείνον του χριστιανού ήγούμενου.

‘Η «Χριστιανικότητα» βέβαια τών Μπεκτασήδων εΐναι τουλάχιστον άμφι-
σβητούμενη. ‘Ακόμη και σε περιπτώσεις στενής άντιστοιχίας ή καταγωγή δέν
εΐναι όπωσδήποτε χριστιανική. Εΐναι όμως γεγονός ότι ο Μπεκτασισμός προ-
ώθησε συχνά ένα βαθμό συγκρητισμού άνάμεσα στις δύο θρησκείες στην ‘Αν-
τολή¹². ‘Οχι μόνο ‘Ελληνες ‘Ορθόδοξοι και άλλοι χριστιανοί, αλλά και πολλοί
Τούρκοι που κάποτε υπήρξαν Νεστοριανοί χριστιανοί απορροφήθηκαν στο
‘Ισλάμ μέσα από τόν Μπεκτασισμό. ‘Η επιδεδεικτικότητα άλλωστε τών Γενιτσά-
ρων στόν Μπεκτασισμό θά μπορούσε να έρμηνευθεΐ μέσα από την χριστιανική
καταγωγή τους. Οί Γενίτσαροι καλούνταν συχνά τέκνα του Χατζή Μπεκτάς
(Hacı Bektaş ogulları) και εΐχαν ένα μόνιμο Σειχη Μπεκτασή στο στρατό-
πεδό τους. ‘Αποτελοϋσαν δηλαδή ένα είδος στρατιωτικής άδελφότητας τής
όποιας τά μέλη ήταν ταυτόχρονα μοναχοί και στρατιώτες. Μέσα από τη στενή
σχέση που άναπτύχθηκε άνάμεσα στα δύο τάγματα, οί Μπεκτασήδες — που
λειτούργοϋσαν σαν ένα είδος ιερέων στις μονάδες τών νεοεξισλαμισθέντων στρα-
τιωτών — διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στόν στρατό τής ‘Οθωμανικής Αϋ-
τοκρατορίας μέχρι τó 1826¹³. ‘Όταν ο Μαχμούτ ο Β΄ έξολόθρεψε τους Γενί-
τσαρους ή διώξη περιέλαβε και τους Μπεκτασήδες: πολλοί τικέδες τους κατα-
στράφηκαν εκείνη την έποχή ενώ οί θρησκευτικοί άρχηγοί τους εκτελέσθηκαν
ή εξορίσθηκαν.

‘Ενας άλλος λόγος που οί Μπεκτασήδες συσχετίσθηκαν με τους χριστια-
νούς υπήρξε ή έγκατάστασή τους σε γνωστóς τόπους λατρείας που άνήκαν
παλαιότερα σε χριστιανούς καθώς και ή υίοθεσία από τó τάγμα όρισμένων άγίων
τών χριστιανών τής ‘Ανατολής. ‘Ο ‘Αγγλος άρχαιολόγος F. Hasluck που περι-
ηγήθηκε την Μικρά ‘Ασία κατά την πρώτη δεκαετία του 20ού αΐωνα, δημο-
σίευσε σημαντικές μελέτες που άφορούν στις παραδόσεις τών Μπεκτασήδων,
τίς μεθόδους προπαγάνδας και την γεωγραφική κατανομή τους¹⁴. ‘Η έργασία
του πάνω στους κοινούς τόπους λατρείας από χριστιανούς και Μπεκτασήδες
στην Εϋρωπαϊκή και ‘Ασιατική Τουρκία εΐναι μοναδική πάνω στο θέμα, άπο-
τέλεσμα τών προσωπικών έρευνών του στις ‘Οθωμανικές έπαρχίες¹⁵.

στο *Abhandlungen der Philosophisch-philologischen Klasse der Königlich Bayerischen
Academie der Wissenschaften*, τ. 24, 1909, μέρος III, σ. 33 - 39.

12. B. R. M. Dawkins, «The Crypto-Christians of Turkey», *Βυζάντιον*, τ. 8, σ. 271.

13. Για τίς σχέσεις Μπεκτασισμού και Γενιτσάρων βλ. Μιρμυρογλου, *ό.π.*, σ. 165 -
195. ‘Επίσης Birge, *ό.π.*, σ. 74 - 78.

14. Τó περιεχόμενο τών έρευνών του F. W. Hasluck περιέχεται στο μνημειώδες έργο
που εκδόθηκε μετά τόν θάνατό του, τó 1929, με τίτλο *Christianity and Islam Under the
Sultans*.

15. «Ambigious Sanctuaries and Bektashi propaganda». Δημοσιεύθηκε στο *Annal*

Κοινοί ή «διφορούμενοι» τόποι λατρείας βρίσκονταν μέχρι το 1922 σε πολλές περιοχές της Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ τάφος τοῦ ἰδίου τοῦ Χατζῆ Μπεκτάς βρίσκεται στήν Καραμανλία, μιᾷ περιοχῇ «τόσο ἀτελῶς τουρκοποιημένη πού ἔδωσε τὸ ὄνομά της στήν Καραμανλίδικη γραφή»¹⁶. Στὸν τεκέ αὐτὸ (Pir Evi) πήγαιναν γιὰ προσκύνημα ὄχι μόνο μουσουλμάνοι, ὁπαδοὶ τοῦ τάγματος, ἀλλὰ καὶ χριστιανοί. Οἱ τελευταῖοι μπαίνοντας στὸν τουρμπὲ τοῦ ἁγίου ἔκαναν τὸν σταυρὸ τους. Οἱ χριστιανοὶ αὐτοὶ ταῦτιζαν τὸν Χατζῆ Μπεκτάς μὲ τὸν Ἅγιο Χαράλαμπος πού λατρεύονταν σὲ σχέση μὲ κάποιον λοιμὸ στήν περιοχή¹⁷. Ὁ συσχετισμὸς ἦταν τόσο γενικὸς πού πολλοὶ Χριστιανοὶ θεωροῦσαν ὅτι ὁ τάφος τοῦ Χατζῆ Μπεκτάς ἦταν στήν πραγματικότητά ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου Χαράλαμπος¹⁸. Ὁ Χατζῆ Μπεκτάς ἔχει ἐπίσης ταυτισθεῖ συχνὰ καὶ μὲ τὸν Ἅγιο Εὐστάθιο¹⁹.

Ἐνας ἄλλος μύθος πού ὑποδηλώνει τὴν ὑπαρξὴ κάποιας Χριστιανικῆς παράδοσης στὸ Μπεκτασισμὸ εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ ἁγίου τῶν Μπεκτασήδων Χαϊντάρ ἢ Χότζα Ἀχμέτ, μαθητῇ τοῦ Χατζῆ Μπεκτάς. Ἡ τοπικὴ παράδοση ἀναφέρει ὅτι ὁ Χότζα Ἀχμέτ, παντρεύτηκε κάποια γυναίκα Χριστιανὴ ἀπὸ τὴν Καισάρεια πού τὴν ἔλεγαν Ὑνήν²⁰ μὲ τὴν ὁποία ἐγκαταστάθηκε στὸ χωριὸ Χαϊντάρ-ε-Σουλτάν, στὰ νοτιο-ανατολικά τῆς Ἀγκυρας, ὅπου ἔκαναν παιδιὰ

of the British School at Athens XX (1913 - 14) 94 - 122. Τὸ ἄρθρο βρίσκεται ἐπίσης στὸ *Christianity and Islam*, σ. 564 - 596. Ἐμμεσες πληροφορίες ὑπάρχουν καὶ στὸ βιβλίο τῆς Ὀλγας Βατίδου, *Ἡ Χριστιανικότητα τῶν Τούρκων*, Ἀθήνα, 1956.

16. Brown, ὁ.π., σ. 216.

17. Οἱ Κηλημπάσδες τῆς περιοχῆς τῆς Νεάπολης λάτρευαν τὸν Ἅγιο Χαράλαμπος πού θεωροῦσαν γιὰ τὴν πανούκλα. Ἀπὸ τὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἀρχεῖο Ὑλικοῦ Προφορικῆς Παράδοσης, Καππαδοκία 326 (Ποτάμια). Τὸ ὄντιν προέρχεται ἀπὸ τὰ Κεφάλαια ΙΒ' καὶ ΙΘ' πού ἀφοροῦν στὴ Λαϊκὴ Λατρεία καὶ στὶς Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων στήν Καππαδοκία.

18. Πίστευαν ὅτι ὁ τεκές καταλάμβανε τὸν χώρο παλαιότερου μοναστηριοῦ τοῦ Ἁγίου Χαράλαμπος. Βλ. Α. Λεβίδου, *Αἱ ἐν Μονολίθους μοναὶ τῆς Καππαδοκίας*, Κωνσταντινούπολη 1899 σ. 98. Ἐπίσης, Σκαλιέρη, *Λαοὶ καὶ Φυλαί*, σ. 155. Ὁ ἱερὸς χώρος βρισκόταν κατὰ τὸν W. Ramsay στὴν θέσιν τῆς πόλεως Δόαρα, ἔδρα παλιᾶς ἐπισκοπῆς. *Historical Geography of Asia Minor*, Λονδίνο 1890. Ὁ Λεβίδης πάντως ἀναφέρει ὅτι ἡ θέση τῆς ἀρχαίας πόλεως εἶναι ἀγνωστὴ: *Ἱστορία τῆς Καππαδοκίας*, Ἀθήνα, 1885, ι, σ. 261. Ἡ ταύτιση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Χαράλαμπος μὲ τοῦ Χατζῆ Μπεκτάς εἶχε ἐπιζῆσει στήν Καππαδοκία μέχρι τὸν 20ῦ αἰῶνα. Βλ. ΚΜΣ Κπ 2 (Ἀκσεράι), Κπ 55 (Ἀγινάς).

19. Hasluck, *Christianity and Islam*, σ. 83. Κατ' ἄλλη ἐκδοχή, οἱ ἴδιοι οἱ Μπεκτασήδες τῆς Καππαδοκίας ἔλεγαν τὸν Ἅγιο Εὐστάθιο ἀρχηγὸ τοῦ τάγματός τους. Βλ. Ν. Σ. Ρίζου, *Καππαδοκικά*, Κωνσταντινούπολη 1856, σ. 96.

Ὁ Ἅγιος Εὐστάθιος δὲν συναντιέται συχνὰ στὶς μαρτυρίες ἀπὸ τὴν Καππαδοκία τοῦ Ἀρχείου ΚΜΣ. Εἶναι ἴσως παλαιότερη λατρεία. Στὸ Ἰντζεσου λ.χ. ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγ. Εὐστάθιου χτίσθηκε τελευταία φορὰ τὸ 1729. Βλ. ΚΜΣ Κπ. 79 (Ἰντζεσου). Ἐπίσης στὴ Μεγαρίσ, ἀναφέρεται ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγ. Εὐστάθιου πού ἔγινε τζαμί ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Κπ 326. (Ποτάμια).

και πέθαναν. Τò χωριό όλόκληρο ισχυριζόταν ότι καταγόταν από τους απογόνους του²⁰. 'Ο γάμος του Χότζα 'Αχμέτ με την Χριστιανή 'Μηνή' οδηγεί στην υπόθεση κάποιας σχέσης του αγίου με προηγούμενη λατρεία, πιθανόν του 'Αγίου Μηνᾶ²¹ καθώς υποδηλώνει τὸ ὄνομα 'Μηνή'²².

'Ο Μπεκτασικός τεκές κοντά στην πόλη 'Αλατζᾶ (Şamaspur tekke) ήταν εγκαταλειμμένος στις αρχές του αιώνα²³. Τò εσωτερικό του ήταν χτισμένο με τὴ μορφή χριστιανικοῦ σταυροῦ τοῦ ὁποίου ἡ μιὰ πλευρὰ ήταν στραμμένη πρὸς τὴν ἀνατολή. Τò κτίριο ήταν παλαιότερα ἑλληνικό μοναστήρι²⁴, δὲν ὑπάρχει ὁμως ἐνδειξη σὲ ποιὸν ἅγιο ήταν ἀφιερωμένο.

Τὸν περασμένο αἰώνα, μιὰ λαξευτὴ ἐκκλησία βρέθηκε στὴ Μαμασό. Τò τέμενος ἀποδόθηκε στὸν "Αγ. Μάμα²⁵ καὶ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς καὶ τοὺς Μωαμεθανούς τῆς περιοχῆς γιὰ τὴν τέλεση τῶν θρησκευτικῶν τους καθηκόντων. Τὴ φροντίδα τοῦ ναοῦ εἶχαν ἀναλάβει δερβίσηδες²⁶.

Τὸν τεκὲ τοῦ Ναορεντίν ἢ Νουορεντίν, στὴ Ζήλε τοῦ Πόντου, τιμοῦσαν οἱ Χριστιανοὶ διότι πίστευαν ὅτι περιεῖχε τὸν τάφο τῶν Σαράντα Μαρτύρων τῆς Σεβάστειας. Λεγόταν Κηρκλάρ Τεκές (τεκές τῶν 40) καὶ φημολογεῖτο ὅτι

20. Τò χωριό στὶς ἀρχές τοῦ αἰώνα, κατοικεῖτο ἀπὸ Κηζηληπάσηδες. Hasluck, *Ambigious Sanctuaries*, σ. 103.

21. 'Ο τεκές στὸν τάφο τοῦ Χότζα 'Αχμέτ κατὰλάμβανε, σύμφωνα με τὴν τοπικὴ μουσουλμανικὴ παράδοση τὸ χῶρο παλίου χριστιανικοῦ μοναστηριοῦ. Αὐτόθι. 'Η λατρεία τοῦ "Αγ. Μηνᾶ πρέπει ἐπίσης νὰ ήταν ἀρκετὰ παλαιότερη. Σπάνια ἀναφέρεται στὶς μαρτυρίες τοῦ ΚΜΣ, ἐνῶ ὁ Ρίζος ἀναφέρει ὅτι στὸν κατεστραμμένο ναὸ τοῦ 'Αγίου προσεύχονταν οἱ κάτοικοι τῆς Ταλουσοῦν «ἐν καιρῷ λιμοῦ καὶ αἰχμοῦ», Ρίζος, ὁ.π., σ. 75.

22. 'Ο Λεβίδης στὴν *Ἱστορία τῆς Καππαδοκίας*, ἀναφέρει τὴν ὑπαρξὴ προχριστιανικῆς λατρείας τοῦ θεοῦ 'Μηνῶς' διαδεδομένης σ' ὅλη τὴν Μικρὰ 'Ασία. Βλ. σ. 26 - 28.

23. Hasluck, *Christianity and Islam*, σ. 505.

24. W. J. Hamilton, *Research in Asia Minor, Portus and Armenia*, i., Λονδίνο 1842, σελ. 403.

25. Hasluck, *Ambigious Sanctuaries*, σελ. 105 - 6. Τò μαρτύριο τοῦ "Αγίου Μάμαντος, τοποθετεῖται στὴν περιοχὴ Ντελικλὴ Ντάγ τῆς Καισάρειας. Τ' ὄνομά του εἶναι συνδεδεμένο με τὴ λαϊκὴ λατρικὴ καὶ μαγεία καὶ τὸ σέβονταν οἱ Τούρκοι μαζί με τοὺς Χριστιανούς. ΚΜΣ, Κτ 45 (Καισάρεια).

26. Βλ. Δ. Πετρόπουλος - Ε. 'Ανδρεάδης, *'Η θρησκευτικὴ ζωὴ στὴν Περιφέρεια 'Ακσεράι - Γκέλβερι*, 'Αθήνα, 1971, με πληροφορίες ἀπὸ ἐρευνες τοῦ Κ.Μ.Σ. σ. 92 - 94. Τούτῃ ἡ ἐκκλησία - τζαμί ἀναφέρεται σὰν τόπος προσκυνήματος 'Ελλήνων, 'Αρμενίων καὶ Τούρκων. Βλ. Hasluck, *Ambigious Sanctuaries*, σ. 106. 'Εκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ Μπεκτασήδες εἶχαν ἐπιρροὴ στὴν περιοχὴ, δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἐνδειξη ὅτι οἱ δερβίσηδες ἀνῆκαν στὸ τάγμα τῶν Μπεκτασήδων. Δερβίσηδες, ἄλλωστε, ἀποικλοῦσαν οἱ 'Ελληνες τῆς Καππαδοκίας τοὺς Κηζηληπάσηδες:

« Στὰ τούρκικα χωριά γύρω ἀπὸ τὸ Τσουκούρ καὶ τὸ Καράτζορην εἶχε κρυπτοχριστιανούς. Ντεβρίσ (sic) ἢ Κιζιλμπασ τοὺς λέγανε οἱ Τούρκοι. Πίνανε οὖζο, κονιάκ, κρασί, δὲν εἶχανε τζαμί, λέγανε πὼς εἶναι δικὸς τους ὁ "Άγιος Χαράλαμπος κι ἀφήνανε οἱ ἄντρες γένια σὰν τὸν "Άγιο... » ΚΜΣ. Κτ. 55 ('Αγιονάς).

ήταν παλαιότερα χριστιανικό τέμενος²⁷ με τὸ ἴδιο ὄνομα. Ἡ μεγάλη Σιϊτική ἐπιρροή στὴν περιοχὴ ἐνισχύει τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ τεκές εἶχε σχέση με τοὺς Μπεκτασήδες²⁸.

Μερικὰ χιλιόμετρα δυτικὰ τῆς Ποντοηρακλείας (Benderagli) στὴν Παφλαγονία ὑπῆρχε ἕνας τουρμπές τὸν ὁποῖο ἐπισκεπτόνταν κάθε χρόνο οἱ Χριστιανοὶ πιστεύοντας ὅτι περιεῖχε τὸν τάφο τοῦ Ἀγ. Θεόδωρου τοῦ Στρατηλάτη. Στὸν ἴδιο χώρο οἱ Μουσουλμάνοι προσκυνοῦσαν τὸν τάφο τοῦ Γαζῆ Σαχιντ Μουσταφᾶ. Τὴ φροντίδα τοῦ τουρμπέ εἶχε ἀναλάβει τούρκισσα ποὺ ἔπαιρνε τίς προσφορὲς τῶν προσκυνητῶν κι ἀπὸ τίς δύο θρησκείες²⁹. Παρόμοια καὶ στὸν τάφο τοῦ Ἀγ. Πολύκαρπου στὴ Σμύρνη, ἡ μίτρα τοῦ ἀγίου τὸν ὁποῖο εἶχαν υἱοθετήσει οἱ Μπεκτασήδες τῆς περιοχῆς³⁰, ἦταν ἀντικείμενο προσκυνήματος Χριστιανῶν καὶ Μπεκτασήδων. Μπεκτασήδες εἶχαν ἐπίσης καταλάβει τὸν ἴδιο παλαιότερο χριστιανικοῦ ἱεροῦ στὴν Ἀττάλεια³¹.

Στὸ δρόμο ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ προσκυνητὲς ποὺ πῆγαιναν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴ Συρία, στὰ νότια τοῦ Ἑσκι-Σεχίρ, βρίσκεται τὸ χωριὸ Σεϊντῆ-Γαζῆ. Στὸ χωριὸ ὑπῆρχε, πάνω σὲ λόφο, τεκές ποὺ ἀνῆκε στοὺς Μπεκτασήδες καὶ περιεῖχε τοὺς τάφους τοῦ ἥρωα Σεϊντῆ Μπαττάλ Γαζῆ καὶ τῆς συζύγου του, ποὺ ἡ παράδοση ἔλεγε ὅτι ἦταν περιγίπτισσα χριστιανή³². Κατὰ τὸν Κιατῆπ Τζελεμπῆ ὁ τεκές «ἐκτίσθη ὑπὸ ἐπιφανῶν τινῶν ἀνδρῶν ἐκ τῆς οἰκογενείας τοῦ Μιχάλογλου»³³. Τὸν τεκέ, κατὰ τὴν παράδοση, ἐπισκέφθηκε

27. Hasluck, *Ambiguous Sanctuaries*, σ. 104. Ἡ λατρεία τῶν 40 Μαρτύρων ἦταν διαδεδομένη καὶ στοὺς χριστιανούς (Ἕλληνες καὶ Ἀρμένιους) τῆς Καισάρειας. Βλ. ΚΜΣ, Κπ 45 (Καισάρεια). Στὰ χωριά τοῦ Ἀγιρνᾶς οἱ Τούρκοι ἔδειχναν σεβασμὸ στὴ λατρεία τῶν 40 Μαρτύρων. ΚΜΣ, Κπ 53 (Ἀγιρνᾶς).

28. Hasluck, *Ambiguous Sanctuaries*, σ. 104. Γιὰ τὴ λατρεία τῶν 40 ἀπὸ τοὺς Μπεκτασήδες, βλ. ἐπίσης Brown, ὁ.π., σ. 202 - 3.

29. Μοναδικὴ πάντως ἐνδειξὴ ἐπιρροῆς Μπεκτασήδων στὴν περιοχὴ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τὸ κοντινὸ χωριὸ Μπετσλέρ ποὺ μπορεῖ νὰ ἐρμηνευτεῖ σὰν παραφθορὰ τοῦ Μπεκτασλέρ δηλ. Μπεκτασήδες, Hasluck, *Ambiguous Sanctuaries*, σ. 105. Ὁ τουρμπές αὐτὸς ἀναφέρεται ὅτι βρισκόταν στὸ τούρκικο χωριὸ Ἐλεσλέρ ἢ Ἐλετσλέρ κοντὰ στὸ Ἀλαπλί. Ὁ τάφος αὐτὸς ἦταν τόπος λατρείας τῶν Τούρκων ἐνῶ οἱ χριστιανοὶ πῆγαιναν ἐκεῖ καὶ ἔκαναν παράκληση. «Ἐκεῖ σὲ μιὰ παράγκα μέσα ἦταν 2 φέρετρα. Τὸ ἓνα τὸ μεγάλο τοῦ Ἀγ. Θεόδωρου καὶ τὸ ἄλλο, τὸ μικρὸ, τοῦ γραμματικοῦ του. Οἱ Τούρκοι τὸν λέγανε τὸν Ἀγ. Θεόδωρο Σεῖτ Μουσταφᾶ». . . «Τὸν τάφο πρόσεχαν τουρκάλες ἀπὸ ᾗκεινο τὸ χωριὸ σὰν καντηλανάφτες». ΚΜΣ. Παφλαγονία. Περιφ. Ποντοηρακλείας, 3. Στὴν κοιλάδα τῆς Κρώμνης τοῦ Πόντου, ὑπῆρχαν κρυφὲς ἐκκλησίαις κρυπτοχριστιανῶν ἀφιερωμένες στὸν Ἀγ. Θεόδωρο. Βλ. Dawkins, ὁ.π., σ. 262, σημ. 1.

30. Στὴν περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὴ Σμύρνη ὑπῆρχαν χωριά Ταχτατζήδων. Βλ. Ν. Μηλιώρη, *Οἱ Κρυπτοχριστιανοί*, Ἀθήνα 1962, σελ. 79.

31. Hasluck, *Ambiguous Sanctuaries*, σ. 104.

32. Ἀδόθι, σ. 103.

33. Ὁ Μιχάλογλος φέρεται σὰν Ἕλληνας χριστιανὸς ποὺ ἀσπάσθηκε τὸν Ἰσλαμισμό καὶ

ό ίδιος ό Χατζή Μπεκτάς, ό Hasluck όμως υποστηρίζει ότι τó ιερό περιήλθε στα χέρια τών Μπεκτασήδων περί τόν 16ο αιώνα. 'Η περίπτωση τού χωριού είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, εξαιτίας τών χριστιανικών — φαινομενικά τουλάχιστον — συνηθειών που διατηρούσαν οί Τούρκοι κάτοικοί του³⁴. 'Εξάλλου σύμφωνα με τή μαρτυρία τής "Ο. Βατίδου, στίς τέσσερις γωνίες τού τάφου που περιλάμβανε ό τεκές, ήταν στημένα 4 μανουάλια με ανάγλυφες τίς εικόνες τού Χριστού και τής Παναγίας³⁵. 'Ο τεκές, που ήταν από τά πιο σημαντικά κέντρα τών Μπεκτασήδων στη Μ. 'Ασία παρήκμασε μετά τήν καταστροφή τών Γενιτσάρων και τó διωγμό τών Μπεκτασήδων που επακολούθησε.

Οί τεκέδες και οί τόποι προσκυνήματος δέν αποτελούν τά μοναδικά παραδείγματα τής μικτής λατρείας από Χριστιανούς και Τούρκους στην 'Ανατολή. Οί 'Αλεβήδες τής Μικράς 'Ασίας έδειχναν μεγάλο σεβασμό στους άγιους τών Χριστιανών³⁶, ιδιαίτερα στόν 'Αγιο Βασίλειο στην Καππαδοκία³⁷, καθώς και στόν Προφήτη 'Ηλία και τόν 'Αγιο Γεώργιο, που αποκαλούσαν Χιδίρ 'Ελλές (Hidirellez). 'Η λατρεία τών δύο άγιων (που παριστάνονταν καβαλλάρηδες στη λαϊκή παράδοση) ήταν συνδεδεμένοι με τή βροχή στην Καππαδοκία³⁸. Στο τούρκικο χωριό Καραϊσάρ (Karahissar), αναφέρεται ή ύπαρξη «τούρκικου τεκέ που λέγεται Χιτιρλές Τεπεσί»³⁹. Στο λόφο αυτό άνέβαιναν Τούρκοι και Χριστιανοί και έκαναν λιτανεία σέ περίοδο άνομβρίας. Λιτανείες και παρακλήσεις για βροχή έκαναν οί Τούρκοι μαζί με τούς

ύπηρετση στόν Σουλτάνο 'Οσμάν Α'. Βλ. Α. Mordtman: «Σεΐδι-Γάζί», *Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως*, Θ (1874 - 77), Παράρτημα σ. 14 - 27.

34. Βατίδου, *δ.π.*, σ. 42 - 3.

35. *Απόθι*. Περιγραφή τού τζαμιού ΚΜΣ, Κπ. 45 (Καισάρεια) δέν αναφέρει τά μανουάλια. Αναφέρθηκε από διάφορους μελετητές, ότι ό τεκές κατελάμβανε τó χώρο παλαιότερου χριστιανικού τεμένους, δέν υπάρχουν όμως άρκετές ένδείξεις. Hasluck, *Christianity and Islam*, σ. 705 - 10.

36. Στίς περισσότερες μαρτυρίες που βρίσκονται στο 'Αρχείο τού ΚΜΣ, αναφέρονται περιπτώσεις που οί Τούρκοι τιμούσαν τούς άγιους τών χριστιανών και έδειχναν πίστη και σεβασμό στη λατρεία τους.

37. ΚΜΣ, Κπ 45 (Καισάρεια). «Στό Ούλου Τζαμι τής Καισάρειας λέγανε πώς υπήρχε τó λείψανο τού "Αγίου Βασιλείου. Για νά τó δούν κατέβαιναν στο ύπόγειο που τούς έδηγούσε ένας Τούρκος». ΚΜΣ, Κπ 46 (Καισάρεια).

38. 'Ο "Αγιος Γεώργιος που ή πατρίδα του έλεγαν ότι είναι τά Ποτάμια τής Καππαδοκίας, βλ. ΚΜΣ, Κπ 326 (Ποτάμια), ήταν προσφιλής άγιος τών Τούρκων και στη Μαγνησία. Πίστευαν ότι έλευθέρωσε τή Μάνα τού Νερού. Βατίδου, *δ.π.*, σ. 21. «'Ο "Αη-Γιώργης τιμούνταν από τούς Τούρκους γιατί κάποτε έλευθέρωσε τó νερό που φύλαγε ένας δράκος». ΚΜΣ, Κπ 168 ('Αραβιπός), επίσης Κπ 60 ('Ανδρονίαι).

39. Δηλ. Λόφος (δχι τεκές) τού 'Αγ. Γεωργίου. ΚΜΣ, Κπ 326 (Ποτάμια). 'Ο τεκές θά πρέπει νά ήταν σέ παρακμή πολύ πριν τó 1922. Αναφέρεται σάν «έρεπωμένο σελτζουκικό μνημείο» όπου γίνονταν λιτανεία, ΚΜΣ, Κπ 68 ('Ερχιλετ).

Χριστιανούς και σὲ ξωκλήσια τοῦ Προφήτη Ἡλία⁴⁰, στὴν Καππαδοκία.

Οἱ πτυχὲς τοῦ φαινομένου τῆς μικτῆς λατρείας στὴν Μικρὰ Ἀσία δὲν εἶναι πάντα ἀποτέλεσμα, οὔτε ἀποτελοῦν ἐνδείξεις τῆς Μπεκτασικῆς ἐπιρροῆς στὴν περιοχὴ. Οἱ Μπεκτασῆδες ἦταν ἓνα τάγμα πού τηροῦσε μεγάλη μυστικότητα καὶ ἐπομένως τὰ στοιχεῖα πού ἀποδεικνύουν τὴ σχέση τους μὲ ἄλλες θρησκευτικὲς ὁμάδες στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία εἶναι ἐντελῶς περιστασιακὰ καὶ ἔμμεσα. Εἶναι ὅμως βέβαιο ὅτι οἱ θρησκευτικὲς τους ἀντιλήψεις ἦταν ἀρκετὰ εὐρεῖες ὥστε νὰ διευκολύνουν τὴ συμφιλίωση μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ νὰ μὴν ἀποκλείουν ἀπὸ τὸ τάγμα τους ἀκόμη καὶ μέλη ἄλλων θρησκευτικῶν κοινοτήτων. Στὰ τέλη μάλιστα τοῦ περασμένου αἰῶνα ἕνας χριστιανὸς Ἑλλήνας, ὁ Ἀντωνάκης Βαρσάμης κατέλαβε σημαντικὴ θέση στὸ τάγμα στὴν περιοχὴ τῆς Προύσας⁴¹.

Σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα οἱ Μπεκτασῆδες ἦταν ἐπιδεκτικοὶ ἐπιρροῶν ἀπὸ νέες ιδέες καὶ διαδραμάτισαν κάποιο ρόλο «στὸ Ὀθωμανικὸ μεταρρυθμιστικὸ κίνημα, ὅπως συνέβη μὲ τοὺς τέκτονες στὰ μεταρρυθμιστικὰ κινήματα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης»⁴². Τὸ τάγμα τύπωνε τότε ἓνα ἀριθμὸ φυλλαδίων μ' ἐπαναστατικὸ περιεχόμενο — μεταφρασμένα πιθανὸν ἀπὸ γαλλικὰ ἐντυπα — τὰ ὁποῖα διακινήθηκαν ἀπὸ φωτισμένα μέλη τοῦ τάγματος. Ἐνδείξεις ὑπάρχουν ἐπίσης ὅτι οἱ Μπεκτασῆδες συνδέθηκαν μὲ ὁργανώσεις τῶν Νεοτούρκων στὴν περίοδο πού προηγήθηκε τοῦ κινήματος τοῦ 1908⁴³. Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ τίς σχέσεις τους μὲ τὸ νεοτουρκικὸ κίνημα, γεγονὸς παραμένει

40. ΚΜΣ, Κπ 140 (Ζίλε). Βλ. ἐπίσης Κπ 65 (Βέζε).

41. Hasluck, *Christianity and Islam*, σ. 166. Βλ. ἐπίσης καὶ Lady Blunt, *Turkey and its People*, ii σ. 278. Ὁ Hasluck ἀναλύοντας μιὰ σειρά ἀπὸ ἔμμεσες ἐνδείξεις συμπεραίνει ὅτι ὁ Ρήγας Φεραίος εἶχε σχέση μὲ τὸ τάγμα. Βλ. *Christianity and Islam*, σ. 595. Ὁ Mendelson Bartholdy ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρούτσος ὑπῆρξε μέλος τοῦ τάγματος. Βλ. Ἀπολογία Ὀδυσσεῶς Ἀνδρούτσου, Ἀννίνου: *Ιστορικὰ Σημειώματα*, Ἀθήνα 1966, σ. 102.

42. G. Young, *Constantinople*, Λονδίνο 1926, σ. 198. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ διώχθηκαν ἀπὸ τὸν Σουλτάνο Μουράτ πού θέλησε νὰ περιορίσει τὴν ἐπιρροή τους. Ὁ Fazil Bey, φίλος τοῦ Βολταίρου, ἀναδιοργάνωσε τὸ τάγμα πού ἔκτοτε ἔγινε φορέας μεταρρυθμιστικῶν ιδεῶν στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. Τὸ 1897 φημολογεῖτο ἀκόμη ὅτι τὸ τάγμα συνδέτο μὲ γαλλικὲς μασονικὲς στοές. Βλ. R. Davey, *The Sultan and his Subjects*, Λονδίνο 1897, σ. 98. Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ, ὁ Brown ἀναφέρει ὅτι Τοῦρκοι φίλοι του εἶχαν γίνει μασόνοι στὴν Εὐρώπη, κυρίως στὴ Γαλλία, δὲν γινώριζε ὅμως κανένα Μπεκτασῆ δερβίση πού νὰ ἦταν ταυτόχρονα καὶ Μασόνος. Συμπληρώνει ὅμως, ὅτι παρ' ὅλ' αὐτὰ οἱ Μπεκτασῆδες οἱ ἴδιοι θεωροῦσαν ὅτι ἦταν κάτι ἀνάλογο μὲ τοὺς Μασόνους καὶ αἰσθάνονταν ἓνα εἶδος ἀλληλεγγύης γι' αὐτούς. Τὴ λέξη πάντως 'farmason' (δηλ. τέκτων) χρησιμοποιοῦσαν οἱ Τοῦρκοι μὲ τὴν ἔννοια τοῦ θεοῦ ὅπως συχνὰ ἀποκαλοῦσαν τοὺς Μπεκτασῆδες καὶ ἄλλα δερβισικὰ τάγματα. Βλ. Brown, *ὁ.π.*, σ. 64.

43. Γιὰ τὴ σχέση τῶν Νεοτούρκων μὲ δερβισικὰ τάγματα βλ. E. Ramsaur: «The Bektashi Dervishes and the Young Turks», *Moslem World*, 1942, σ. 7 - 14.

ὅτι τὸ τάγμα ὑπῆρξε φορέας τόσο τῶν ἀντιλήψεων τῆς συμφιλώσης τῶν λαῶν τῆς Αὐτοκρατορίας, ὅσο καὶ τῶν φιλελεύθερων πολιτικῶν ἀντιλήψεων τίς ὁποῖες ἐξέφραζαν τότε οἱ Νεότουρκοι.

Μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1908 καὶ ἰδιαίτερα μετὰ τὴν κατάρρευση τῶν ἱδανικῶν τῆς συμφιλώσης ποὺ διακήρυξαν οἱ Νεότουρκοι, οἱ σχέσεις τῶν Τούρκων μὲ τοὺς Χριστιανικοὺς λαοὺς διένυσαν μιὰ νέα φάση δυσπιστίας στὴ Μ. Ἀσία⁴⁴. Οἱ σχέσεις τῶν Μπεκτασήδων μὲ τοὺς Χριστιανικοὺς δὲν ἔμεινε ἀναλλοίωτη μέσα στὴν καινούργια πραγματικότητα ποὺ ἄρχισε νὰ διαμορφώνεται στὴν ἐπαρχία. Ἐξἄλλου ὁ πληθυσμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶχε τότε ἤδη ἀλλοιωθεῖ σημαντικὰ μὲ τὴν μαζικὴ εἰσροὴ Τούρκων προσφύγων ποὺ ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ἀβδούλ Χαμίτ⁴⁵. Τὸ Μπεκτασικὸ τάγμα δὲν ἔχασε τὴ δύναμή του, ἄρχισε ὅμως νὰ προσλαμβάνει ἕνα ὅλο καὶ περισσότερο «τουρκικὸ» χαρακτήρα⁴⁶.

Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ Μπεκτασήδες, μέσα ἀπὸ τὴν παράδοσή τους, τὴ λατρεία τους καὶ τὴ φιλελεύθερη ἀντίληψη μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετώπισαν τὰ κοινωνικὰ καὶ θρησκευτικὰ προβλήματα στὴν πορεία τῆς Ὀθωμανικῆς ἱστορίας, ὑπῆρξαν οἱ φορεῖς καὶ συνεχιστὲς μιᾶς πολιτιστικῆς παράδοσης ποὺ διαμορφώθηκε μέσα ἀπὸ τὴ συμβίωση τῶν λαῶν στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, ποὺ ἀκολούθησε τὴν Μικρασιατικὴ καταστροφὴ τὸ 1922, ἔθεσε ἕνα ξαφνικὸ τέρμα στὴν ἐξέλιξη τούτης τῆς παράδοσης. Ἡ ἐπίπτωση τῆς ἀνταλλαγῆς στὸ λαϊκὸ πολιτισμὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας συνοψίζεται στὴ σύντομη μαρτυρία τοῦ Μ. Πολύβιου ποὺ βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο τοῦ ΚΜΣ⁴⁷:

Παραξενεύεται ποὺ ἀκούει στὴν Ἑλλάδα, ὁ ἀσκητικὸς αὐτὸς γέρος, τυφλὸς ἀπὸ χρόνια, τὸ «Ἅγιος Βασίλης ἔρχεται». Μὰ ἀπὸ ποῦ πιά ἔρχεται; Τώρα ποὺ φύγανε οἱ Ἕλληνες ποὺ ζούσανε κοντὰ του, ἔφυγε κι ὁ «Ἅγιος Βασίλης». Ἐγινε κι αὐτὸς ἀνταλλάξιμος.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ Α. ΜΠΟΥΡΑ

44. ΚΜΣ, Κπ 79 (Ἰντζεσου).

45. Βλ. W. Ramsay, *The Intermixture of Races in Asia Minor*, Λονδίνο 1917, σ. 39.

46. Ἡ χρῆση ἀποκλειστικὰ τῆς τουρκικῆς γλώσσας ἀπὸ τοὺς Μπεκτασήδες, ἀκόμα καὶ ὅταν ἡ ἐπίσημη γλώσσα τῶν κύκλων τοῦ παλατιοῦ ἦταν τὰ Περσικὰ καὶ ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ κάτω ἀπὸ ἔντονος Ἀραβικὸς ἐπιρροές, συνέβαλε ὄχι μόνο στὴν αὐξηση τῆς δημοτικότητος τῶν Μπεκτασήδων ἀλλὰ συνετέλεσε καὶ στὴ διατήρηση τῶν τουρκικῶν στοιχείων στὴν τουρκικὴ γλωσσικὴ παράδοση. Γιὰ τὴ συμβολὴ τῶν Μπεκτασήδων στὴν τουρκικὴ ἀναγέννηση βλ. Halide Edip, *Turkey Faces West*, Ν. Ὑόρκη 1973, σ. 39, 40, 42.

47. ΚΜΣ, Κπ 46 (Καισάρεια).